

УДК 331.101.262:338.054.23(477)
DOI: <https://doi.org/10.32782/business-navigator.72-5>

Грицайко А.В.

аспірант кафедри інформаційних систем у менеджменті
Львівський національний університет імені Івана Франка

Hrytsaiko Andrii

PhD Student of the Department of Management Information Systems
Ivan Franko National University of Lviv

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ І ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ В МОДЕЛЯХ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Грицайко А.В. Соціокультурний потенціал і людський капітал в моделях економічного зростання.

Метою даної статті є аналіз запропонованих науковцями моделей економічного зростання та дослідження доцільності включення в них соціокультурного потенціалу і людського капіталу. У процесі проведення наукового дослідження використовувалися методи аналізу та синтезу, порівняння та узагальнення, а також моделювання. У роботі проаналізовано еволюцію наукових підходів до моделювання економічного зростання, формування нової системи детермінант економічного розвитку, зокрема, соціокультурного потенціалу і людського капіталу. Акцентовано на трьох основних концептуальних підходах до моделювання процесу економічного зростання, а саме історико-соціологічному, неокейнсіанському та неокласичному. Аргументовано, що найбільш продуктивним є розгляд не прямого, а опосередкованого впливу соціокультурного капіталу на економічне зростання.

Ключові слова: соціокультурний потенціал, людський капітал, соціокультурні чинники, модель, економічне зростання, освіта, культура, релігія.

Hrytsaiko Andrii. Sociocultural potential and human capital in models of economic growth. The purpose of this article is to analyze the models of economic growth proposed by scientists and study the feasibility of including socio-cultural potential and human capital in them. In the process of conducting scientific research, methods of analysis and synthesis, comparison and generalization, as well as modeling were used. The work analyzes the evolution of scientific approaches to modeling economic growth, the formation of a new system of determinants of economic development, in particular, socio-cultural potential and human capital. Emphasis is placed on three main conceptual approaches to modeling the process of economic growth, namely historical-sociological, neo-Keynesian, and neoclassical. If the first of these approaches is characterized by an understanding of growth in the broad sense of the word, the other two – in a narrow sense. It is indicated that the majority of scientists devoted their scientific works to the presentation of the results of scientific research on economic growth in the narrow sense of this word. These scientists proposed models based on Keynes's J. theory of economic equilibrium. Emphasis is placed on the growing role of education and the level of development of human capital in the economic growth of countries, which prompted scientists to expand the concept of "capital" in the model of the Cobb-Douglas production function, in which they began to include human capital, together with production capital, in the formation, accumulation and development in which considerable attention is paid to the education of the employee, as well as factors such as the rule of law, the level of economic freedom, political stability, quality of infrastructure, etc. Such models of economic growth were first proposed by Robert Lucas. In addition to him, models of economic growth taking into account human capital were developed by Romer P., Aghion P. and Howitt P., Velfe V. and others. It was noted that religion, mainly through the spread and support of religious faith, affects economic activity, and that, accordingly, determines the formation of such personal characteristics and characteristics as a tendency to save, trust, honesty, and work ethics. It has been established that if it is desired to "line" the process of participation of various factors in economic growth in a certain way, it is advisable to include the socio-cultural potential in the production function model. However, with this approach, the fact of interaction and mutual influence between traditional factors of growth with the indirect participation of socio-cultural potential is excluded from the scope of analysis. It is argued that the most productive consideration is not the direct, but the indirect influence of socio-cultural capital on economic growth.

Key words: sociocultural potential, human capital, sociocultural factors, model, economic growth, education, culture, religion.

Постановка проблеми. Останнім часом серед науковців зріс інтерес до вивчення впливу неекономічних факторів, що належать до соціокультурної системи, на регіональний економічний розвиток та на формування

економічної політики, активно розвиваються наукові дослідження, які враховують соціокультурний потенціал як фактор економічного зростання. Підходи до вивчення економічного зростання, засновані на фак-

торах виробництва, зменшили свою важливість на користь підходів, які враховують роль підприємницької поведінки, релігії, цінностей, інновацій і т. д. як детермінант економічного розвитку. У зв'язку з цим актуальними є наукові дослідження моделей економічного зростання, які ураховують вплив на це зростання соціокультурного потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою виконаного дослідження стали наукові праці багатьох зарубіжних і українських науковців, зокрема, Бажан Л.І., Бабич Л.М., Бакаєва Л.О., Бакаєва О.О., Безуглої О.В., Бобер К.А., Вельфе В., Гриценка В.І., Домара О., Лукаса Р., Любохинець Л.С., Нехайчук Д.В., Павленко Л.І., Ромера П., Свана Т., Солоу Р., Уса Г.О., Харрорда Р., Ялового Г.К. та багато інших.

Постановка завдання дослідження. Метою даної статті є аналіз запропонованих науковцями моделей економічного зростання та дослідження доцільності включення в них соціокультурного потенціалу і людського капіталу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідженнями економічного зростання, впливу на нього різноманітних, зокрема, соціокультурних чинників науковці і практики займалися досить давно. Ними запропоновано різні теорії і моделі таких взаємозв'язків. Що стосується самого економічного розвитку, то в економічній науці існують декілька його періодизацій. Зокрема, за критерієм технологічного способу виробництва в історичному аспекті здебільшого в західній економічній науці виділяють такі три типи економічного розвитку: доіндустріальний, який характеризується активним впливом на економічні процеси екологічного, географічного, демографічного і трудового факторів; індустріальний, який опирається на трудовий і технічний фактор та фактор капіталу з урахуванням ролі попереднього; постіндустріальний, якому властиве використання таких специфічних факторів, як інформаційний, інтелектуальний тощо. За критерієм матеріальних і духовних цінностей, які характерні для суспільства існує така класифікація економічного розвитку: доматеріальний; матеріальний, у якому на передній план виходять матеріальні цінності; постматеріальний, який почав формуватися і для якого характерним є поступовий пріоритет духовних цінностей [1, с. 6].

Методологічний аналіз економічного зростання спонукає економістів шукати відповідь на питання про вплив окремих чинників на збільшення обсягу випуску продукції. Для вирішення даної проблеми необхідно визначити, перш за все, систему економічних та неекономічних чинників економічного зростання та їх оптимальне поєднання. Це дає змогу визначити їхній вплив на темпи економічного зростання, аналізувати та прогнозувати різні сценарії цього зростання.

В монографії науковців Міжнародного науково-навчального центру інформаційних технологій та систем НАН України та МОН України пропонується поділити ці фактори на чотири групи: пропозиції; попиту; ефективності; соціокультурні, інституційні та ін. [1, с. 13]. Їх можна ще класифікувати як традиційно і нетрадиційно виробничі фактори. Традиційні виробничі фактори, що безпосередньо залучаються до процесу виробництва, можна кількісно виміряти та визначити внесок кожного з них у збільшення випуску продукції.

Значно складнішим напрямом наукових досліджень є аналіз впливу нових факторів на економічне зростання, таких як інформація, знання, наука, інновації, людський капітал чи соціокультурний потенціал. На цьому також наголошував видатний український економіст Туган-Барановський М., який називав інновації рушійною силою капіталістичного способу виробництва. «Значний позитивний вплив на економічне зростання багатьох країн справляє сприятлива соціальна, культурна та політична атмосфера. В цих країнах матеріальний успіх розглядається як бажана соціальна мета» [1, с. 27]. Найчастіше вплив цих факторів на зростання має опосередкований характер. Так, наприклад, соціокультурний потенціал – фактор, що містить у собі елементи невизначених вихідних даних. Побудова нових моделей стратегічного розвитку національного господарства країни повинно враховувати соціокультурний потенціал як складову соціально-економічного розвитку держави та фактор економічного зростання.

Першою проблемою, з якою ми зустрічаємось на шляху побудови формалізованих представлень функціональних залежностей економічного зростання від певних факторів є кількісна оцінка неекономічних параметрів, зокрема соціокультурного потенціалу. В даний час ще тільки розробляються підходи до вирішення проблеми формалізації соціокультурного потенціалу та кількісного вираження результатів цього процесу. Щодо побудови реальної математичної моделі, то це теж складний процес. На даний момент вже існують непрямі емпіричні докази впливу окремих складових соціокультурного потенціалу на реальні економічні процеси і, насамперед, економічне зростання, які актуалізують проблему економіко-математичного представлення цих закономірностей. Зупинимось детальніше на методології оцінювання впливу індикаторів соціокультурного потенціалу на економічне зростання.

Слід відмітити, що протягом останніх десятиліть значна увага науковців приділяється проблемам моделювання економічного зростання. Причому інтерес до цих проблем постійно зростає. Хвиля сучасних теоретичних досліджень ставить нові питання, які не знайшли відповіді в попередніх теоріях.

Проаналізуємо еволюцію наукових підходів до моделювання економічного зростання, формування нової системи детермінант економічного розвитку. Загалом в теорії економічного зростання виділяють три основні концептуальні підходи до моделювання процесу економічного зростання, а саме історико-соціологічний, неокейнсіанський та неокласичний. Якщо для першого з цих підходів характерно розуміння зростання в широкому значенні цього слова, то для інших двох – у вузькому.

У своїй книжці «Стадії росту» американський науковець Росту У., який є найяскравішим представником першого з цих підходів, виклав свою концепцію історико-соціологічного підходу розуміння цього процесу. На його думку, економічне зростання і зміна стадій суспільства відбуваються внаслідок зміни рівня розвитку науки та техніки, норми накопичення і рівня споживання. Виходячи з відмінностей у схильностях людей до вироблення певних благ, розвитку освіти, науки і техніки, а також інституту сім'ї і рівня народжуваності, він розглядав п'ять стадій економічного зростання.

Свою теорію стадій Ростоу У. запропонував новий відмінний від марксистської концепції соціально-економічних формацій та інших технократичних теорій зростання першої половини ХХ ст. погляд на історичну еволюцію суспільства. Він визнав провідну роль матеріального виробництва в суспільному розвитку, його зумовленість прогресом продуктивних сил, впливом соціального середовища на їх зміни. Він створив теорію історичної еволюції економіки і суспільства в цілому [1, с. 69]. Проте ця теорія є дуже загальною, мало зорієнтованою на саме економічне зростання, його механізм, особливості і джерела, а більше на саму історію зростання. У зв'язку з цим, історико-соціологічний підхід в теоріях зростання не знайшов свого широкого поширення. Такими дослідженнями займалась обмежена кількість дослідників.

Більшість науковців присвятили свої наукові праці викладенню результатів наукових досліджень економічного зростання у вузькому розумінні цього слова. Ці науковці запропонували моделі, які ґрунтувались на теорії економічної рівноваги Кейнса Дж. Розроблені ним моделі, які ще називають моделями депресивної економіки, добре «працювали» для періоду 1929-1933 років, який називають періодом Великої депресії. Після закінчення війни ситуація стала іншою. Однак кейнсіанські моделі не були відкинуті. Вони були розвинуті і перероблені для розв'язання проблем, які виникли в нових економічних умовах і отримали назву некейнсіанських і неокласичних моделей.

Суть некейнсіанських моделей економічного зростання полягає у наступному:

- всі вони ґрунтуються на головному постулаті Кейнса Дж. – сукупному попиту. При побудові цих моделей їх автори виходили з того, що вирішальною умовою збалансованого зростання економіки є збільшення сукупного попиту;

- основними факторами економічного зростання вважаються капіталовкладення (інвестиції), які за допомогою мультиплікатора-коефіцієнта, що змінює національний дохід на грошову одиницю сукупних витрат, розширюють прибуток або самі викликані зростанням прибутку (під дією акселератора, який характеризує залежність між рівнем чистих інвестицій і темпом зміни національного доходу). Усі інші виробничі фактори (збільшення зайнятості, ступінь використання устаткування, покращення організації виробництва) не враховуються [1, с. 70].

Тобто, некейнсіанські моделі зростання, як і кейнсіанська теорія, ґрунтуються на ефективному попиту, який забезпечує збалансоване економічне зростання. В цих моделях розглядають принципи економічного розвитку країн, що характеризуються певною нестабільністю, а також досліджуються проблеми безробіття та відставання обсягів фактичного ВВП від потенційно можливого [2]. В основі некейнсіанської концепції економічного зростання лежить досить проста модель, запропонована наприкінці 40-х років ХХ століття, основні принципи якої були сформульовані майже одночасно незалежно один від одного американським і англійським економістами Домаром О. [3]. та Харродом Р. [4]. Через схожість отриманих ними результатів її називають моделлю Харрорда-Домара.

У центрі уваги цих дослідників перебуває проблема забезпечення постійного сталого економічного зрос-

тання як умови динамічного розвитку економіки, що можливе лише у разі активного державного втручання в економіку. Домар О. та Харрод Р. у пропонуваніх ними моделях (за Харродом Р. взаємовідношення між інвестиціями і заощадженнями; за Домаром О. – між попитом і пропозицією) виходять з кейнсіанських ідей про взаємозв'язок інвестицій, доходу та зайнятості.

Харрод Р. і Домар О. обґрунтували основні ідеї щодо взаємодії чинників, що зумовлюють розвиток економічних процесів, вони перейшли від розгляду статичного розподілу доходу до аналізу динамічності економічного зростання, запропонувавши наступну схему: домашні господарства споживають товари і нагромаджують заощадження, які, перетворюючись в інвестиції, забезпечують приріст капіталу, а той, у свою чергу, при русі вздовж траєкторії оптимального за Харродом зростання збільшує національний продукт. При цьому таке економічне зростання є виправданим, тому що воно визначається схильністю до заощаджень і технологічними обмеженнями, які, за Харродом, характеризуються середньою капіталоємністю [5].

В моделі Домара О. використовується виробнича функція Леонтьєва В. гранична продуктивність капіталу в якій стала. Домар О. приділяє особливу увагу стимулюванню інвестицій, оскільки вони не тільки сприяють створенню доходів, але є фактором нових потужностей. Фактором збільшення попиту та пропозиції в економіці є приріст інвестицій.

Обмеженість моделі Харрорда-Домара визначалась не тільки передумовами її аналізу (залежність між приростом запасу капіталу і збільшенням обсягу випуску лінійна), а й історичними умовами: вона більш-менш адекватно описувала реальні процеси економічного зростання в 30-і роки ХХ століття і в післявоєнний період, коли головні сили в розвитку виробництва все більше починали визначатися дією на нього якісних змін, що знайшло своє відображення в неокласичних теоріях економічного зростання [1, с. 73].

Тобто після закінчення Другої світової війни науковці все менше уваги приділяли питанню динамічної рівноваги в економіці. Тепер їх все більше почало цікавити питання досягнення економічного зростання разом з залученням невикористаних потужностей, використанням нової техніки і технологій, реорганізації виробництва та збільшення його продуктивності. В результаті, на початку 60-х років ХХ ст. були розроблені неокласичні моделі економічного зростання.

Основними характеристиками цих моделей є:

- припущення про функціонування економіки в умовах цілковитої конкуренції, яка забезпечує гнучку систему цін і відповідність цін факторів виробництва їх граничній продуктивності;

- відсутність функції сукупного попиту, тому що гнучка система цін постійно прирівнює обсяг сукупного попиту до обсягу сукупної пропозиції;

- відсутність функції інвестицій, оскільки при рівновазі на ринку благ інвестиції дорівнюють заощадженням;

- технології у вигляді виробничої функції разом з взаємозамінними факторами і постійним ефектом масштабу [1, с. 74]. Основоположниками цих моделей є Солоу Р. і Сван Т.

У своїх моделях ці представники неокласичного напряму основну увагу приділяли питанням накопичення капіталу та зв'язку основних факторів – праці

та капіталу з екзогенними змінами продуктивності, технічним прогресом. Модель економічного зростання Солоу-Свана – теорія економічного зростання залежно від рівня технічного прогресу. В ній використовується виробнича функція, в якій випуск є функцією капіталу і праці. Капітал може замінюватися працею, але ці чинники не є абсолютно взаємозамінними [6].

Саме модель Солоу Р. є теоретичною основою сучасних досліджень економічного зростання. Розроблена у 1956 р. модель надалі багаторазово трансформувалася вченими внаслідок актуалізації тих чи інших чинників економічного зростання. Модель Солоу (модель Солоу-Свана), була першою спробою аналітично змодельовати довгострокове зростання і включала ряд рівнянь, які відображали взаємозв'язок між робочим часом, капіталом, випуском продукції та інвестиціями. Згідно з цим баченням роль науково-технічного прогресу є вирішальною, навіть важливішою за нагромадження капіталу [7].

Продовжували розвиток неокласичних моделей економічного зростання такі дослідники як Касс Д., Купманс Т., Даймонд П. та інші. Зокрема, перші два з вказаних науковців на основі моделей Солоу і Френка Рамсея розробили свою модель, яку назвали моделлю Рамсея-Касса-Кумпаса. В цій моделі залишено основні положення моделі Солоу, які стосуються виробничої функції, і за допомогою запропонованої Рамсеєм міжчасової функції корисності споживача ураховано зв'язки між поколіннями людей. Ці та інші динамічні оптимізаційні моделі сприяли повнішому відображенню економічної динаміки та довершили формування неокласичної моделі, яка в даний час є базою для формування моделей нової хвилі, що почалася з середини 1980-х рр. У економістів з'явилися нові напрями досліджень, які знаходили відображення в теоріях і моделях.

Нас більш цікавить інший напрям розвитку економічної думки з цієї проблематики. У зв'язку з цим, що останнім часом освіта і рівень розвитку людського капіталу відіграють все більшу роль в економічному зростанні країн, деякі науковці розширили поняття «капітал» в моделі виробничої функції Кобба-Дугласа. Вони разом з виробничим капіталом почали включати у цю функцію людський капітал. Вперше такі моделі економічного зростання були запропоновані Робертом Лукасом.

В основі цієї ендогенної математичної моделі впливу запасу людського капіталу і його ефективності на економічне зростання лежать виробничі функції Кобба-Дугласа та Солоу Р. Вона передбачає використання двохсекторної економічної моделі. Перший сектор – виробничий і другий – сектор знань або освітній сектор, який формує людський капітал. Зовнішній ефект цього капіталу враховується тільки у сфері виробництва, вплив такого ефекту визначається рівнем середнього значення людського капіталу на ринку праці. Внутрішній ефект впливу людського капіталу на економічне зростання пов'язаний з ефективною робочою силою, яка змінюється з постійним темпом і обґрунтовується безпосереднім підвищенням ефективності виробництва завдяки росту кваліфікації працівників [8].

Тобто, в моделі Лукаса значна увага приділяється освіті працівника, яка відіграє основну роль у формуванні, накопиченні і розвитку людського капіталу. Ці процеси в домогосподарствах проходять дискусійно, воно повинно ефективно використовувати наявні в них

ресурси. Адже для оволодіння освітою людині потрібні певні ресурси, які це домогосподарство може вкласти не тільки в людський, а й фізичний капітал.

Крім Лукаса, моделі економічного зростання з урахування людського капіталу розробляли й інші дослідники. Досить відомою серед таких моделей є модель виробничої функції Ромера П. Цей економіст, на відміну від Лукаса, поділяє економіку на три сектори, кожний з яких певною мірою стосується людського капіталу. На думку цього вченого, у першому з цих секторів економіки (дослідницькому) за рахунок вже наявних знань формуються нові, внаслідок чого концентрація і рівень розвитку людського капіталу зростає. Другий сектор (проміжний) призначений для виробництва на основі знань, отриманих в першому секторі економіки, наукоємного технологічного обладнання для третього сектору. І в третьому секторі економіки (виробництво кінцевої продукції) відбувається виготовлення споживчих товарів з залучення наявних засобів виробництва і людського капіталу. Очевидно, що при цьому витрачається певні обсяги праці зайнятих.

Визначена Ромером П. модель задає таку ж функцію, як і в моделі Кобба-Дугласа, але з однією відмінністю: капітал представлений в ній не як одна змінна, а як сума складових затрачених на купівлю необхідних засобів виробництва. Темп економічного зростання знаходиться в прямій залежності від величини людського капіталу, зосередженого в сфері отримання нових знань. А це реально означає, що сфера науководослідних і дослідно-конструкторських робіт впливає на економіку не лише через нові розробки та ідеї, але й саме її існування є основною умовою економічного зростання, так як забезпечує накопичення людського капіталу. Модель Ромера П. підтверджує двоїстість природи наукових знань, які впливають на виробництво та сферу послуг. Не заохочуючи отримання нових знань заради знань як таких, немає як розраховувати на практичну віддачу від науки в майбутньому [9].

Свою модель економічного зростання, у якій одними з визначальних чинників присутні технологічний прогрес і людський капітал, розробили також Агійон Ф. і Хоувітт П. Запропонована цими науковцями модель ґрунтувалася на ідеях Шумпетера Й. На думку авторів цієї моделі, для зростання рівня продуктивності використовуваних для виробництва кінцевої продукції проміжних товарів необхідне впровадження інновацій і запровадження на основі них все нових і нових технологій. Суттєвий вплив на ці процеси мають сфера науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт та рівень розвитку людського капіталу у цій сфері.

Згідно з даною моделлю, економічне зростання обумовлене технологічним прогресом, який забезпечується завдяки конкуренції між фірмами, що генерують і здійснюють технологічні нововведення. Кожне нововведення виводить на ринок новий проміжний товар, який може бути використаний для більш ефективного виробництва кінцевих товарів. Основною мотивацією для дослідницьких фірм служить перспектива отримання монопольної ренти у випадку патентування нововведень. За рахунок ренти покриваються затрати, пов'язані з розробкою та впровадженням нововведень. Але монополія автоматично втрачається, коли з'являється наступне нововведення, яке веде до морального старіння існуючих до нього проміжних

товарів. За даною моделлю, кожне наступне нововведення націлене на отримання монопольної ренти, але воно ж ліквідує монопольну ренту попереднього періоду [9]. Тобто, фірма отримує ренту за певне нововведення до тих пір поки вона чи інша фірма не отримає патент на наступне нововведення з цієї області.

Можна навести і інші приклади моделей економічного зростання у число аргументів виробничої функції яких разом з працею і фізичним капіталом входить людський капітал. Зокрема, Вельфе В. розробив таку економетричну модель для економіки Польщі.

Основою цієї довгострокової річної моделі є розширена виробнича функція Кобба–Дугласа, спрямована на генерацію потенційного ВВП і сукупної продуктивності факторів виробництва (СПФВ). Зростання цих факторів пов'язується зі збільшенням внутрішнього та іноземного капіталу науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, а також людського капіталу. Всі ці змінні були в подальшому ендогенізовані. Виконані розрахунки показали, що для зростання ВВП вирішальним був вплив первинних факторів виробництва, а темпи зростання СПФВ за перехідний період пояснюють тільки 10–30 % зростання потенційного ВВП. Загальний вплив обсягів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт складає близько 3/4 збільшення СПФВ, причому вирішальною тут є імпортована технологія, а вплив людського фактора складає менше 1/4 зростання СПФВ [10].

Моделі економічного зростання Лукаса Р., Ромера П., Агійона Ф. і Хоувітта П., Вельфе В. та інші вказують на те, що вагомим чинником цього зростання є людський капітал і людський потенціал, а разом з ними певною мірою і соціокультурний потенціал кожної країни.

Огляд літературних джерел з економічного зростання показав, що останнім часом в наукових дослідженнях спостерігається зростання уваги вчених до вивчення впливу релігійних чинників на економічне зростання. У цій галузі ключовим дослідженням є роботи МакКлірі Р.М. та Барро Р.Дж. [11]. Дослідники аналізують двоїстість взаємозв'язку релігії та економіки. Якщо розглядати релігію як залежну змінну, то необхідно дослідити як економічний розвиток та політичні інститути впливають на участь у релігійному житті та релігійні вірування.

Інший зв'язок – це визначення релігії як незалежної змінної. В цьому випадку основна ідея в концепції цих дослідників полягає в тому, що релігія головним чином через поширення та підтримку релігійної віри впливає на економічну діяльність, а та, відповідно, визначає формування таких особистісних особливостей та характеристик, як схильність до заощаджень, довіра, чесність, трудова етика. Для аналізу впливу релігії на економічне зростання вони використовували такі два показники релігійності як релігійні вірування та участь у релігійному житті. Релігійні вірування визначені дослідниками як віра у потойбічне життя та існування пекла та раю. Щодо другого показника – участь у релігійному житті, то його визначають як відвідування церкви. Загалом це дослідження охопило дані міжнародних статистичних досліджень відвідування церков та даних про вірування 59 країн. В цих країнах більшість населення сповідувала одну з таких світових релігій як християнство, іслам, індуїзм і буддизм. На основі даних за період з 1981 по 2000 роки авторами

побудовано складні статистичні моделі. В цих моделях як індикатор економічного зростання використано показник зростання ВВП душу населення. Результати досліджень свідчать про сильну кореляцію між економічним зростанням і певними змінами в переконаннях. Однак це притаманно для країн, що розвиваються [12].

Барро Р. і МакКлірі Р. дійшли висновку, що рівень релігійності позитивно пов'язаний з такими параметрами як освіта та наявність дітей, але негативно пов'язаний з урбанізацією. Зазвичай збільшення середньої тривалості життя позитивно пов'язане з релігійними переконаннями. На основі проведеного дослідження авторами сформовано набір змінних, що визначають релігійність і які доцільно використовувати для оцінювання впливу релігії на економічне зростання. Цю систему параметрів становлять: наявність державного регулювання релігії, наявність державної релігії, ступінь релігійного плюралізму і склад прихильності серед основних релігій. Отримані оцінки, на думку Барро Р. і МакКлірі Р., відображають причини впливу релігії на економічне зростання, а не навпаки [12].

Підтверджує вплив релігії на економічне зростання побудована для більш ніж 70 країн світу нейромережева модель залежності розвитку економіки від релігійно-ментальних особливостей цих країн. Дослідження показали, що високий рівень наявності морально-етичних цінностей призводить до високого рівня економічного розвитку [13].

Слід зауважити, що Барро Р. також розвивав неокласичний підхід, розробляючи ендогенну модель зростання: довгострокове зростання економіки визначається не зовнішніми факторами, а внутрішніми (інвестиції в людський капітал, акумуляція інновацій та знання).

Цей підхід почав розвивати Кеннет Ерроу, а продовжили, як було вже сказано, Пол Ромер, Роберт Лукас, Філіп Агійон. Багато в чому ендогенний підхід відображає розвиток постіндустріальної економіки та дає змогу враховувати зростання вкладу економічної політики та людського капіталу в темпи економічного зростання, враховуючи такі фактори, як верховенство права, рівень економічної свободи, політична стабільність, якість інфраструктури.

Як людський капітал, рівень освіти впливають на економічне зростання – це Барро Р. неодноразово доводив на основі статистичних даних щодо багатьох країн. Розрахунок за 146 країнами за 1950–2010 роки демонструє, що за цей період середній час, проведений жителями цих країн старше 15 років за партою, зріс з 3,2 до 7,8 року, рівень неграмотності в країнах, що розвиваються, впав з 65% до 20% (а у віковій групі 15–24 роки) – до 7%). З 43% до 14% знизився розрив між часом, який проводять у школі хлопчики та дівчатка, при цьому кожен додатковий рік у школі дає збільшення у 5–12% доходу [14].

Загалом існує чимало інших моделей, що розглядають різні аспекти економічної діяльності та фактори економічного зростання. В цих моделях досліджуються зв'язок демократії та економічного зростання, зростання та безробіття, циклів, ринкової структури, забруднення навколишнього середовища тощо. Досліджуючи якийсь один, досить вузький аспект, вчені використовують базові моделі економічного зростання, причому як неокласичні, так і моделі ендогенних технологічних змін.

Однак введення соціокультурного потенціалу у виробничу функцію як самостійного нематеріального активу, який здатний приносити власну економічну віддачу («у вигляді більш стійких заробітків або прибутку»), все ж таки представляється в деякому сенсі спрощеним прийомом. Доцільність такого тлумачення вкладу соціокультурного потенціалу в економічне зростання може бути обумовлена бажанням певним чином «лініювати» процес участі різних факторів в економічному зростанні. Однак слід підкреслити, що при такому підході зі сфери аналізу виключається факт взаємодії та взаємного впливу між традиційними факторами зростання за опосередкованою участю соціокультурного потенціалу.

Формування соціокультурного потенціалу як економічного ресурсу обумовлено суперечливим характером функціонування сучасної національної економіки, який проявляється в тому, що: з одного боку, інноваційний соціально орієнтований тип зростання економіки вимагає забезпечення умов для посилення ролі людського капіталу як основного фактора економічного розвитку; з іншого – очевидне недооцінювання ролі соціокультурного потенціалу у формуванні економічного ресурсу та репродукції людського капіталу. Дане протиріччя не дає змоги соціокультурній сфері реалізувати свій економіко-культурний потенціал. Найбільш продуктивним є розгляд не прямого, а опосередкованого впливу соціокультурного капіталу на економічне зростання.

Висновки. Виконані дослідження показали, що при вивченні економічного розвитку науковці все більше урахують вплив на цей розвиток неекономічних чинників, що належать до соціокультурної системи, активно пропонуються економіко-математичні моделі, які враховують соціокультурний потенціал і людський капітал як фактори економічного зростання. Підходи до вивчення економічного зростання, засновані на факторах виробництва, стають все менше популярними порівняно з підходами, які враховують роль підприємницької поведінки, знань, освіти, релігії, цінностей, інновацій, людського капіталу і соціокультурного потенціалу як детермінант економічного розвитку. На сьогодні науковцями розроблено низку прикладних економіко-математичних, зокрема економетричних, моделей економічного зростання, які доцільно використовувати як аналітичний інструмент для оцінки можливих напрямів розвитку України у післявоєнний період.

При практичному використанні досліджуваних моделей виникають певні проблеми, однією з яких є кількісна оцінка урахованих у цих моделях неекономічних чинників оскільки, наприклад, соціокультурний потенціал – фактор, що містить у собі елементи невизначених вихідних даних. Тому в подальших дослідженнях потрібно розробляти методи оцінювання якісних чинників, які використовуються в цих моделях.

Список використаних джерел:

1. Бакаєв О.О. та ін. Економіко-математичні моделі економічного зростання : монографія. Київ : «Наукова думка», 2005. 190 с.
2. Нехайчук Д.В. Про нову модель розвитку держави: концептуальний підхід. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 2. С. 68–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2016_2_17
3. Domar E. Expansion and employment. *American Economic Review*. 1947. Vol. 37. No. 1. P. 34–55.
4. Harrod R. An essay in dynamic theory. *Economics Journal*. 1939. Vol. 49. No. 193. P. 14–33.
5. Паньков О.Б. Моделі економічного зростання як база дослідження інвестиційної діяльності підприємства. *Ефективна економіка*. 2016. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5205>
6. Яловий Г.К., Безугла О.В. Основні постулати неокласичних моделей економічного зростання в історичному аспекті. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»* : збірник наукових праць. 2009. № 6. С. 52–59. URL: http://economy.kpi.ua/files/files/85_kpi_2009.pdf (дата звернення: 02.03.2023).
7. Національні та глобальні детермінанти економічного зростання України : наукова доповідь / за ред. д.е.н. Бобух І.М. НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2018. 390 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/sr/299.pdf> (дата звернення: 14.04.2023).
8. Ус Г.О., Павленко Л.І. Місце і роль людського капіталу в неокласичних моделях економічного зростання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2014. Випуск 9. Частина 7. С. 15–18. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_09/329.pdf (дата звернення: 10.03.2023).
9. Любохинець Л.С., Бабич Л.М. Сучасні підходи аналізу модифікацій моделей економічного зростання за умов розвитку нової економіки. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. № 4. Т. 1. С. 116–122.
10. Вельфе В. Детермінанти зростання у формі економічного потенціалу (приклад Польщі). *Економіка і прогнозування*. 2002. № 4. С. 9–34.
11. Barro R.J., McCleary R.M. Religion and Economic Growth. Cambridge : National Bureau of Economic Research, 2003. URL: www.nber.org/papers/w9682.pdf (дата звернення: 08.03.2023).
12. Несправа М.В. Вплив релігії на процеси економічного зростання та європейської інтеграції: аналіз наукових досліджень у парадигмі соціального конструктивізму. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2017. Вип. 2. С. 12–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2017_2_4 (дата звернення: 13.03.2023).
13. Грицайко А., Приймак В., Ткач А. Нейромережева модель залежності людського розвитку від соціокультурних чинників. Інформаційно-аналітичні технології в управлінні соціально-економічними процесами : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. С. 174–193.
14. Barro R.J., Lee J. A new data set of educational attainment in the world, 1950–2010. *Journal of Development Economics*. Elsevier. 2013. Vol. 104(C). P. 184–198.

References:

1. Bakaiev O.O., Hrytsenko V.I., Bazhan L.I., Bakaiev L.O. & Bober K.A. (2005) Economic and mathematical models of economic growth: a monograph. Kyiv: "Naukova dumka", 190 p.

2. Nekhaichuk D.V. (2016) About a new model of state development: a conceptual approach. *Investments: practice and experience*, no. 2, pp. 68–71. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2016_2_17
3. Domar, E. (1947) Expansion and employment. *American Economic Review*, vol. 37, no. 1, pp. 34–55 (in English)
4. Harrod, R. (1939) An essay in dynamic theory. *Economics Journal*, vol. 49, no. 193, pp. 14–33. (in English)
5. Pankov O.B. (2016) Models of economic growth as a basis for researching the investment activity of the enterprise. *Efficient economy*, no. 10. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5205>
6. Yalovyh H.K. Bezuhla O.V. (2009) The main postulates of neoclassical models of economic growth in the historical aspect. *Economic bulletin of NTUU "KPI": zbirnyk naukovykh prats*, no. 6, pp. 52–59. Available at: http://economy.kpi.ua/files/files/85_kpi_2009.pdf (accessed March 02, 2023).
7. National and global determinants of economic growth of Ukraine: scientific report (2018) / za red. d.e.n. Bobukh I.M. NAN Ukrainy, DU "In-t ekon. ta prohnouzuv. NAN Ukrainy". Kyiv, 390 p. Available at: <http://ief.org.ua/docs/sr/299.pdf> (accessed April 14, 2023).
8. Us H.O., Pavlenko L.I. (2014) The place and role of human capital in neoclassical models of economic growth. *Scientific Bulletin of Kherson State University, Economic Sciences Series*, vol. 9, ch. 7, pp. 15–18. Available at: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_09/329.pdf (accessed March 10, 2023).
9. Liubokhynets L.S., Babych L.M. (2009) Modern approaches to the analysis of modifications of economic growth models under the conditions of the development of a new economy. *Bulletin of the Khmelnytskyi National University*, no. 4, t. 1, pp. 116–122.
10. Velfe V. (2002) Determinants of growth in the form of economic potential (example of Poland). *Economics and forecasting*, no. 4, pp. 9–34.
11. Barro R.J., McCleary R.M. (2003) Religion and Economic Growth. Cambridge: National Bureau of Economic Research. Available at: www.nber.org/papers/w9682.pdf (accessed March 8, 2023). (in English)
12. Nesprava M.V. (2017) The influence of religion on the processes of economic growth and European integration: an analysis of scientific research in the paradigm of social constructivism. *Philosophy and political science in the context of modern culture*, no. 2, pp. 12–23. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2017_2_4 (accessed March 13, 2023).
13. Hrytsaiko, A., Pryimak, V., Tkach, A. (2019) Neural network model of dependence of human development on socio-cultural factors. Information and analytical technologies in the management of socio-economic processes: monohrafiia. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, pp. 174–193.
14. Barro R.J. & Lee JoWha (2013) A new data set of educational attainment in the world, 1950–2010. *Journal of Development Economics*, Elsevier, vol.104(C), pp. 184–198. (in English)